

שיעור י: שמואל ירחינאי וספרו של אדם הראשון (חלק א)

Session #10: Adam's Book of Generations and the Canonization of the Mishnah and Gemara (part 1)

(1) בראשית ה:א-ג

וְזֶה סֵפֶר תּוֹלְדוֹת אָדָם בְּיוֹם בְּרָא אֱלֹהִים אָדָם בְּדִמּוֹת אֱלֹהִים עָשָׂה אֹתוֹ:

וַיְבָרֶכְהוּ בְרָאִים וַיְבָרַךְ אֹתָם וַיִּקְרָא אֶת־שֵׁם אָדָם בְּיוֹם הַבְּרָאָה:

וַיְחִי אָדָם שְׁלֹשִׁים וּמָאתַיִם שָׁנָה וַיּוֹלְדוּ בְּדִמּוֹתָיו כִּצְלָמוֹ וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ שֵׁת:

(2) ירמיהו א, ד-ה

(ד) וַיְהִי דְבַר־ה' אֵלַי לֵאמֹר: (ה) בְּטָרִם אֶצְרֹךְ בְּבִטְוֶן יַדְעֲתִיךָ וּבְטָרִם תֵּצֵא מִרְחֹם הַקֶּדֶשׁ וְשִׁיךְ נְבִיא לְגוֹיִם נִתְתִּיךָ:

(3) סדר עולם רבה (ליינר) פרק ל

דבר אחר יהב חכמתא לחכמין, זה יהושע בן נון, שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה, ומנדעא לידיעי בינה, זה ירמיהו, שנאמר בטרם אצרך בבטן ידעתוך וגו', יכול בעתו, תלמוד לומר **זה ספר תולדות אדם**, ללמד **שהראהו** הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון, דור דור ומנהיגיו, דור דור ונביאיו, דור דור ודורשיו, דור דור וחכמיו, [דור דור] ופרנסיו, דור דור ושופטיו, חכמי דור דור. נביאי דור דור, צדיקי דור דור, מספר שמותיהן, מנין ימותיהן, חשבון שעותיהן, סכום פסיעותיהן, שנאמר כי עתה צעדי תספור וגו', ואומר ותקטן [עוד] זאת בעיניך אדני ה' וגו', ואומר גלמי ראו עיניך וגו', ואומר ולי מה יקרו רעך אל וגו', אספרם מחול ידבון וגו'. סליקא לה תניא דסדר עולם רבה.

(4) בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשת בראשית פרשה כד

אמר ר' יודה בר' סימון עד שאדם מוטל גולם לפני מי שאמר והיה העולם הראה לו דור דור וחכמיו דור דור ושופטיו וסופריו ודורשיו ומנהיגיו אמר לו גלמי ראו עיניך גולמה שראו עיניך **כבר הם כתובים על ספרו של אדם זה ספר תולדות אדם**.
 ... ר' תנחומ' בשם ר' בניה ר' ברכיה בשם ר' אלעזר] גולם בראו והיה מוטל מסוף העולם ועד סופו הה"ד גלמי ראו עיניך, אמר ר' יודה בר' סימון עד שאדם מוטל גולם לפני מי שאמר והיה העולם הראה לו דור דור וחכמיו דור דור ושופטיו וסופריו ודורשיו ומנהיגיו אמר לו גלמי ראו עיניך גולמה שראו עיניך **כבר הם כתובים על ספרו של אדם זה ספר תולדות אדם**.
 ... ר' תנחום ואמ' לה בשם רבנין לעולם אין מלך המשיח בא עד שיבראו כל הנפשות שעלו במחשבה להיבראות מה טעם ונשמות אני עשיתי בשביל נשמות אני עשיתי [ואלו הן הנשמות האמורות **בספרו של אדם זה ספר תולדות אדם**].

(5) עבודה זרה ה ע"א

והאמר ריש לקיש מאי דכתיב זה ספר תולדות אדם וגו' **וכי ספר היה לו לאדם הראשון מלמד שהראהו** לו הקדוש ברוך הוא לאדם הראשון דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו דור דור ופרנסיו כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו אמר ולי מה יקרו רעך אל וגו'.

(6) סנהדרין לח ע"ב

והיינו דאמר ריש לקיש מאי דכתיב זה ספר תולדות אדם מלמד **שהראהו** הקדוש ברוך הוא דור דור ודורשיו דור דור וחכמיו כיון שהגיע לדורו של רבי עקיבא שמח בתורתו ונתעצב במיתתו אמר ולי מה יקרו רעך אל.

(7) בבא מציעא פה ע"ב-פו ע"א

אמר ליה רבי ירמיה לרבי זירא מאי דכתיב קטן וגדול שם הוא ועבד חפשי מאדניו

אטו לא דעינן דקטן וגדול שם הוא

אלא כל המקטין עצמו על דברי תורה בעולם הזה נעשה גדול לעולם הבא

וכל המשים עצמו כעבד על דברי תורה בעולם הזה נעשה חפשי לעולם הבא.

ריש לקיש הוה מציין מערתא דרבנן כי מטא למערתיה דרבי חייא איעלמא מיניה

חלש דעתיה אמר רבוננו של עולם לא פלפלתי תורה כמותו

יצתה בת קול ואמרה לו תורה כמותו פלפלת תורה כמותו לא ריבצת.

כי הוּוּ מינצו רבי חנינא ורבי חייא אמר ליה רבי חנינא לרבי חייא בהדי דידי קא מינצית

חס וחלילה אי משתכחא תורה מישראל מהדרנא לה מפילפולי

אמר ליה רבי חייא לרבי חנינא בהדי דידי קא מינצית דעבדי לתורה דלא תשתכח מישראל.

מאי עבידנא אזלינא ושידנא כיתנא וגדילנא נישבי וציינדנא טבי ומאכילנא בשרייהו ליתמי ואריכנא מגילתא וכתבנא

חמשה חומשי וסליקנא למתא ומקרינא חמשה ינוקי בחמשה חומשי ומתנינא שיתא ינוקי שיתא סדרי ואמנא להו עד

דהדרנא ואתינא אקרו אהדדי ואתנו אהדדי ועבדי לה לתורה דלא תשתכח מישראל.

היינו דאמר רבי כמה גדולים מעשי חייא

אמר ליה רבי ישמעאל ברבי יוסי אפילו ממר אמר ליה אין

אפילו מאבא אמר ליה חס וחלילה לא תהא כזאת בישראל.

אמר רבי זירא אמש נראה לי רבי יוסי ברבי חנינא אמרתי לו אצל מי אתה תקוע אמר לי אצל רבי יוחנן ורבי יוחנן אצל

מי אצל רבי ינאי ורבי ינאי אצל מי אצל רבי חנינא ורבי חנינא אצל מי אצל רבי חייא אמרתי לו ורבי יוחנן אצל רבי חייא

לא אמר לי באתר דזקוקין דנורא ובעורין דאשא מאן מעייל בר נפחא לתמן.

אמר רב חביבא אשתעי לי רב חביבא בר סורקמי חזי ליה ההוא מרבנן דהוה שכיח אליהו גביה דלצפרא הוה שפירן לעיניה

ולאורתא דמין כדמיקלן בנורא אמרי ליה מאי האי ואמר לי דאמרי ליה לאליהו אחוי לי רבנן כי סלקי למתיבתא דרקיע

אמר לי בכולהו מצית לאסתכולי בהו לבר מגוהרקא דרבי חייא דלא תסתכל ביה מאי סימנייהו בכולהו אזלי מלאכי כי

סלקי ונחתי לבר מגוהרקא דרבי חייא דמנפשיה סליק ונחית.

לא מצאי לאוקמא אנפשי אסתכלי בה אתו תרי בוטיטי דנורא ומחיוהו לההוא גברא וסמינהו לעיניה למחר אזלי

אשתטחי אמערתיה אמניא מתנייתא דמר מתנינא ואתסאי.

אליהו הוה שכיח במתיבתא דרבי יומא חד ריש ירחא הוה נגה ליה ולא אתא אמר ליה מאי טעמא נגה ליה למר אמר ליה

אדאוקימנא לאברהם ומשינא ודיה ומצלי ומגנינא ליה וכן ליצחק וכן ליעקב ולוקמינהו בהדי הדדי סברי תקפי ברחמי

ומייתי ליה למשיח בלא זמניה.

אמר ליה ויש דוגמתן בעולם הזה אמר ליה איכא רבי חייא ובניו גזר רבי תעניתא אחתינהו לרבי חייא ובניו אמר משיב

הרוח ונשבה זיקא אמר מוריד הגשם ואתא מיטרא כי מטא למימר מחיה המתים רגש עלמא.

אמרי ברקיעא מאן גלי רזיא בעלמא אמרי אליהו אתיוהו לאליהו מחיוהו שתין פולטי דנורא אתא אידמי להו כדובא

דנורא על בינייהו וטרדינהו.

שְׁמוּאֵל יִרְחִינָאָה¹ אָסִייה² דְּרַבִּי הוּה

חֲלַשׁ רַבִּי בְּעֵינָיה אָמַר לִיה אֵימְלִי לָךְ סַמָּא

אָמַר לִיה לָא יִכְלִנָּא

אָשְׁטַר לָךְ מְשֻׁטַר

[אָמַר לִיה] לָא יִכְלִנָּא

הוּה מוֹתִיב לִיה בְּגוּבְתָא דְסַמְנִי תוֹתִי בֵּי סְדִיָּה וְאִיתְסִי.

הוּה קָא מְצַטְעַר רַבִּי לְמַסְמַכְיָה וְלָא הוּה מְסַתִּיעָא מִלְתָּא

אָמַר לִיה לָא לְצַטְעַר מָר

לְדִידִי חֲזִי לִי **סִפְרָא דְאָדָם הָרְאִשׁוֹן** שְׁהָרָאָהוּ הַקְבִּיָּה דוֹר וְסוֹפְרֵי דוֹר וְדוֹרָשׁוּ דוֹר דוֹר וְחַכְמֵי וְכֹתִיב בֵּיה

• שְׁמוּאֵל יִרְחִינָאָה חֲפִים יִתְקַרִי וְרַבִּי לָא יִתְקַרִי וְאָסוּ דְרַבִּי עַל יְדוֹ תְהֵא

• (כל זה כתוב לשם) **רַבִּי וְרַבִּי נִתְּנָן סוֹף מְשֻׁנָּה**. סוף תנאים עד ימיהן אמרו איש את דבריו בבית המדרש והיו תלמידים גורסים שמועה שמועה לבדה ולא היו מסכתות סדורות וסדר וקבץ על הסדר והם כללו האמור בדורות שלפניהם וסדרו את המסכתות ואחריהם לא יוסיפו אלא מעט.

• **רַב אָשִׁי וְרַבִּינָא סוֹף הוֹרָאָה³**. סוף כל האמוראין עד ימיהם לא היתה גמרא על הסדר אלא כשהיתה שאלה נשאלת בטעם המשנה בבית המדרש או שאלה על מעשה המאורע בדין ממוון או איסור והיתר כל אחד ואחד אומר טעמו ורב אשי ורבינא סידרו שמועות אמוראין שלפניהם וקבעו על סדר המסכתות כל אחד ואחד אצל המשנה הראויה והשנויה לה והקשו קושיות שיש להשיב ופירוקים שראוים לתרץ הם והאמוראים שעמם וקבעו הכל בגמ' כגון איתביה מיתבי ורמינהי איבעיא להו והתרוצים שעליהן מה ששירו אותן שלפניהן ואותן שאמרו לפניהם הקושיות והתירוצין שעליהם לא קבעום בגמ' על סדר המסכתות והמשנה שסידר רבי ובאו רב אשי ורבינא וקבעום.

וְסִימְנָךְ עַד אָבּוּא אֶל מְקַדְשֵׁי אֵל אָבִינָה לְאַחֲרֵיתָם.

¹ אָמַר שְׁמוּאֵל יִכְלִנָּא לְתַקוּנֵי לְכוּלָּהּ גּוּלָּהּ. (ראש השנה כ ע"ב)

² דָּאָמַר שְׁמוּאֵל כֹּל מִיֵּלִי יִדְעָנָא אֲסוּתִיָּהּ לְבַר מְהֵנִי תִּלְתָּ (בבא מציעא קיג ע"ב)

³ אשי ורבינא' סוף הוראה (כת"י מינכן 95)

רבינא ורב אשי סוף הוראה (כת"י המבורג 165)

אשי ור' אבינא סוף הוראה (London-BL 5531.5-6)

(8) איגרת רב שרירא גאון שאלת רבני קירואן

א. שאילו רבנן דבקיוראן לבבא דמתיבתא לבית דינא דמרנא רבנא שרירא בריה דרבנא חנניא ברי' דרבנא יהודה. ואתו הני שאילות בית דינא דמרנא ורבנא האיי דינא דבבא ברי' דרבנא ומרנא שרירא ריש מתיבתא. וששאלתם כיצד נכתבה המשנה, אם אנשי כנסת הגדולה התחילו לכתבה וכתבו מקצתה חכמי כל דור ודור עד שבא רבי וחתמה, הרי רובה סתמא היא, וסתם מתניתין רבי מאיר. ורוב חכמי התלמוד ששמותם מפורשים בה רבי מאיר ור' יהודה ור' יוסי ור' שמעון וכלם תלמידי ר' עקיבא הם. והכללות שלמדונו רז"ל בתלמוד (עירובין מו, ב) הלכה כר' עקיבא מחבירו וכו' יוסי מחבירו, [ורבי מחבירו]. וכלן היו בסוף בית שני, מאי טעמא שבקו רבנן קמאי רובא לבתראי, וכ"ש אם לא נכתב כלום מן המשנה עד סוף ימיו של רבי

(9) איגרת רב שרירא גאון כתיבת התלמוד

עח. ולפום הכי איתוספא הוראה דרא בתר דרא עד רבינא, **ובתר רבינא איפסיקא כדחזא שמואל ירחינא דספריה דאדם הראשון דהוה כתוב ביה אשי ואבינא סוף הוראה.**

(10) איגרת רב שרירא גאון רבנן סבוראי

קד. ונהג רב אשי רשוותא במתיבתיה קרוב לשתין שנין. והיינו דאמרין בפרק מי שמת (קנו, א) במהדורא קמא דרב אשי אמר לן הכי ובמהדורא בתרא דרב אשי אמר לן באנפא אחרי, דהכי תקינו רבנן למתני בכל שתא ושתא תרתין מסכייתא הן חסר והן יתר, דהדר תלמודא כוליה בתלתין שנין. וכיון דרב אשי מלך לקרוב שתין שנין הוו הכי תרי מהדורי ושכיב בשנת תשל"ח.

קה. ומלך בתריה במתא מחסיא רב ימר ונח נפשיה בשנת תשמ"ג. ובתריה רב אידי בר אבין ושכיב בשנת תשס"ג. ובתריה רב נחמן בר רב הונא ושכיב בשנת תשס"ו. ונפל שמדא וגזר זדגד לבטולי שבתא. ומלך במחסיא רב טביומי דהוא מר בר רב אשי (ב"ב יב, ב), ושכיב בשנת תשל"ט במוצאי יום הכפורים. ובתריה רבה תוספאה ושכיב בשנת (תשפ"א) [תשפ"ה]. **ובארבע בשבא דהוא י"ג בכסלו דשנת תת"א שכיב רבנא אבינא בריה דרב הונא דהוא רבינא והוא סוף הוראה.**

ובאילין שני מלכו בפום בדיתא רב גביהא מבי כתיל ושכיב בשנת תשמ"ד. ובתריה רפרם מן פום פדיתא ושכיב בשנת תשנ"ד. ובתריה רב ריחומי ואית דחלפי רב ריחומי ושכיב בשנת תש"ס בעדן שמדא דגזר יזדגד. ובתריה מלך רב סמא בריה דרבא, ובאותו הפרק דיליה ודמר בר רב אשי שמענו מן הראשונים וראינו כתוב בספרי זכרוניהם דבעו רחמי ובלעיה תנינה ליזדגד מלכא בבי משכבו ובטל שמדא.

(11) תשובות הגאונים - גאוני מזרח ומערב סימן קלא

תשובת שאלה לרבינו האי גאון. ושאלתם **ספרו של אדם הראשון מצוי הוא או לא. לא חזי לנו ולא שכיח לנא ולא דבר שנוי הוא אלא מהויה מילתא ביה פירוש דורות וחכמיהן כדשמואל ירחינא ומפרש ביה ר' ור' נתן סוף משנה רבינ' ור' אשי סוף הוראה** ובאגדה דויקרא דר' תנחומא באשה כי תזריע אין מלך משיח בא עד שיבראו כל נשמות שעלו במחשבה להבראות ואלו הן האמורין בס' אדם הראשון זה ספר תולדות אדם.

(12) תמורה טז ע"א

כִּיּוֹצֵא בְּדָבָר אֶתְּהָ אֹמֵר רַשׁ וְאִישׁ תְּכַכֵּים נִפְגְּשׁוּ מֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם ה' בְּשַׁעָה שֶׁהַתְּלָמִיד הוֹלֵךְ אַצֵּל רַבּוֹ וְאוֹמֵר לוֹ לְמִדְנֵי תוֹרָה אִם מְלַמְדוֹ מֵאִיר עֵינֵי שְׁנֵיהֶם ה' וְאִם לֹא עֲשִׂיר וְרַשׁ נִפְגְּשׁוּ עוֹשֶׂה כּוֹלֵם ה' מִי שֶׁעָשָׂא חֶכֶם לָזֶה עוֹשֶׂה אוֹתוֹ טִיפֵשׁ טִיפֵשׁ לָזֶה עוֹשֶׂה אוֹתוֹ חֶכֶם זֶה מִשְׁנֵת רַבִּי נֶתָן.

(13) איגרת רב שרידא גאון חיבור התוספתא והברייתות

מא. וביומי דר' ובתריה הנהו מתנייתא דבבלאי הוו מקריין **משנת ר' נתן בארץ ישראל**.

(14) איגרת רב שרידא גאון רבנן סבוראי

ובתריה מלך רב זביד בפומבדיתא ושכיב בשנת תרצ"ו. ובתריה מלך רב דימי מנהרדעא ושכיב בשנת תרצ"ט שנים. ובתריה מלך רפרם ושכיב בשנת תש"ו. ובתריה מלך רב כהנא ושכיב בשנת תשכ"ה שנים. ובתריה מלך רב אחא בריה דרבא ושכיב בשנת תש"ל שנים.
...ובארבע בשבא דהוא י"ג בכסלו דשנת תת"א שכיב רבנא אבינא בריה דרב הונא דהוא רבינא והוא סוף הוראה.
...ובתריה מלך רב יוסי וביומיה סוף הוראה ואסתיים תלמודא